

כנס מרקס ה-11 בסיון 100 שנה למהפכת אוקטובר

להלן דיווח מן המושב השני של הכנס שהתקיים בשבת, 4.11.2017. הדיווח משקף את הבנתי את דברי המשתתפים, ואני לא בהכרח מסכים עם כל דעה. מצד שני, יתכן שלא הבנתי את כוונתם נכונה.

אפרים דויד: מהפכת אוקטובר ופולשתינה. הסקירה ההיסטורית התמקדה למעשה בישוב היהודי. המוקד הוא היווצרות גרעין של פעילים קומוניסטים יהודים כבר ב-1917, וגדילתו בעיקר מבין שורות המהגרים ב"עלייה השלישית" (1919-1924). בניגוד למהגרים ב"עלייה הראשונה" שהיו בעיקרם זעיר-בורגנים שבאו כמתיישבים קולוניאליסטים קלסיים (ראו עניין ניצול כוח העבודה המקומי (פלסטינים) ויבוא של כוח עבודה זר (יהודים תימנים)), ולמהגרים ב"עלייה השנייה" אשר כללו גם צעירים בודדים אשר באו עם רעיונות של "תיקון עצמי וחברתי" (ברוח רעיונות סוציאליסטים), הרי שהמהגרים ב"עלייה השלישית" באו מתוך שילוב של מצוקה כלכלית וראיית עולם סוציאליסטית ולעיתים אף מהפכנית בהשראה ישירה של מהפכת אוקטובר. אלא שהמציאות בארץ תפחה על פניהם: ראשית משום שהם נתקלו במציאות של חוסר מקומות עבודה (בניגוד לציפיותיהם), ושנית משום שחלקם הבינו את הסיטואציה הקולוניאלית של הארץ (שגם עמדה בניגוד לציפיותיהם ובניגוד לאתוס המהפכני שלהם). חלקם עברו תהליך של רדיקליזציה.

בשנת 1919 נוסדה מפלגת הפועלים הסוציאליסטית (מופ"ס) אשר כללה ציונים ואנטי-ציונים, ובשנת 1924 "ירשה אותה" המפלגה הקומוניסטית הפלסטינאית (פק"פ) שמצעה היה אנטי-ציוני ומהפכני בהשראת ברה"מ. בשנות העשרים גורשו מן הארץ, בעוון קומוניזם, כמאתיים פעילים, וההערכה היא שהיו כארבע מאות פעילים (בתוך אוכלוסיית פועלים של כמה עשרות אלפים). הגירוש היה ביוזמת הבולשת הבריטית, ובשיתוף פעולה של ההסתדרות אשר גירשה קומוניסטים מבין שורותיה, מה שמסביר את מספרם הגדול יותר בשירות הממשלתי (למשל הרכבת) ובמפעלים פרטיים (יהלומים).

גדעון פרוידנטל: 150 שנה לפרסום הקפיטל. ספרו של מרקס פורסם בשנת 1867, וראוי לעמוד על אופיו הקאנוני והמעצב. ספרות קאנונית היא כזאת שאינה ניתנת להחלפה אם בשל קדושתה הדתית או בשל היותה נקודת ייחוס לספרות מאוחרת יותר. ספרות מעצבת ("פורמטיבית") נקראת בפועל ומשפיעה ישירות על דרך הפעולה של בני אדם ועל תפיסתם את המציאות. מעמדו הקאנוני של "הקפיטל" מובטח בזכות השפעתו על התפתחות מדעי החברה, בעיקר במאה העשרים. לספר הייתה השפעה מעצבת על הסוציאל-דמוקרטיה של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 ברורה לחלוטין. הקפיטל מוכשר למלא תפקיד מעצב כזה גם כיום, הודות למבנהו המופתי: הוא מבוסס על מספר קטן של מושגי יסוד (לדוגמא: מושג הסחורה), אשר מושרשים בהתנסות היומיומית ונתפשים כמובנים מאליהם, ומבאר את העולם (החברתי) הקיים ואת הידע שלנו עליו באופן הנובע מן הבסיס המצומצם הזה. בניגוד למה שאומרים לעיתים, העולם החברתי לא השתנה באופן מהפכני מאז אמצע המאה ה-19 ולפיכך המסגרת המושגית הבסיסית של "הקפיטל" עדיין רלוונטית ומועילה.

רעיון בסיסי העובר כחוט השני בקפיטל הוא של שניות של התופעות החברתיות. כל תופעה חברתית מתייחסת לצורך אנושי טבעי, אך אופן ההתייחסות שלה היא נסיבתית והיסטורית. כל חברה זקוקה לייצור לשם קיום ושעתוק של עצמה, אלא שאופן הייצור וארגונו תלויים בנסיבות היסטוריות. שניות זאת מתגלמת במושג הסחורה אשר נושא ערך שימוש (הצד הטבעי וההכרחי) וערך חליפין (הצד החברתי-היסטורי אשר מתייחס למשטר הקפיטליסטי). האבחנה בין ההכרחי לנסיבתי חשובה, משום שהבלבול ביניהם משמש להצדקת הסדר הקיים (הנסיבתי) תוך הצגתו כאילו היה הכרחי.

הקפיטל עצמו "נגוע" בשניות הזו ועובר בין ניתוחים מושגיים לאיורים היסטוריים. את התיאורים ההיסטוריים ראוי לקרוא כהסבר של ההשתלשלות ההיסטורית מנקודת המבט של ההווה, כהצבעה על האופן שבו התמלאו תנאים הכרחיים להתפתחות מסוימת, ולא כטענה שתנאים מסוימים קובעים באופן יחיד את ההתפתחות העתידית. ראוי לקרוא את הקפיטל כמצביע על אפשרויות ועל נטיות (זו "עמדה צנועה" המתיישבת עם רובו של הטקסט ועם רוחו הכללית), ולא כקובע תהליך דטרמיניסטי עתידי (למרות שהטקסט מכיל קטעים אשר תומכים בפירוש כזה).

עמיר לקח אביבי: השנים הראשונות של המוסיקה הסובייטית. הסקירה ההיסטורית, אשר לוותה בהקלטות של המוסיקה המקורית, התמקדה בשני עשורים. העשור של שנות העשרים אופיין בפריחה מוסיקאלית במגוון רב של סגנונות. עיקר הפעילות ההלחנתית נתמכה על ידי מסגרת של "מוסיקה בת-ימינו" אשר הייתה פלורליסטית

ופתוחה באופייה, וכללה מלחינים שמרניים בצד מלחינים מהפכנים. חלק מן המוזיקה שהולחנה בהשראה זו הקדימה בעשרות שנים את התפתחויות במערב (כגון: ה"מוזיקה הקונקרטית" של שנות ה-60). מסגרת מנוגדת של "מוסיקה פרולטרית" עסקה בעיקר בביקורת מוסיקאלית ובארגון של קונצרטים לקהל הרחב. שתי המסגרות היו וולונטריות וחופשיות יחסית מהתערבות פוליטית. בשנות השלושים השתלטה המסגרת של "מוסיקה פרולטרית" על הזירה והתמזגה עם איגוד ממשלתי שנוסד ונכפה על כל המלחינים. הפתיחות של העשור הקודם הוחלפה בכפייה של סגנון יחיד ("ריאליזם פרולטרי") ובהכפפה של היצירות לצנזורה.

הסיכום שלי לאקוני יחסית משום שההרצאה ניתנה עם מצגת, מה שחייב חשיכה ולא אפשר לי לכתוב ראשי פרקים. לפיכך, אינני מציין את השמות של הקבוצות השונות ואת שמות המלחינים שהוזכרו. זכור לי שמו של מוסולוב, שקטע יצירה שלו -- משנת 1926/7 שכותרתה "מפעל הברזל" -- הושמע בהרצאה.

עיסאם מחול': מהפכת אוקטובר והעולם הערבי. מהפכת אוקטובר מנותחת בדרך כלל מזווית הראיה של השפעתה על המרכזים של הקפיטליזם, אלא שחשוב לנו יותר לנתח את השפעתה על הפריפריות הקפיטליסטיות (קרי: הקולוניות). מאבקים אנטי-קולוניאליים, שנחוו קודם כעניינים מקומיים, הובנו לפתע כבעלי משמעות גלובלית. זאת בשל הופעת ברה"מ כגורם בין-לאומי בעל אופי אחר, אשר מייצג אינטרסים מסוג אחר ומציע אלטרנטיבה פוליטית (וגם סיוע). בעוד שהגורמים הבין-לאומיים הקודמים היו האימפריות, והפוליטיקה התמקדה במאבק ביניהן על אזורי שליטה, הרי שהמהפכה סימנה אפשרות של שחרור ושינוי הגמוניה.

בהקשר של "המזרח התיכון" (מושג המייצג הסתכלות אימפריאלית, אשר ראוי להחליפו במושגים כגון "המזרח העולם הערבי" או "דרום מערב אסיה") יש להגדיש את היותו מוקד ההתעניינות האימפריאלית לנוכח ההתמוטטות של האימפריה העות'ומנית. אזור זה עומד כעת לחלוקה בין האימפריות המנצחות במלה"ע הראשונה (זה "הטרף" או השלל). השפעת המהפכה, מעבר להצגת מופת של שינוי סדרי המשטר והחברה, כוללת את החשיפה של הסכמי סייקס-פיקו הסודיים אשר גילו בפומבי את האופי הגזלני של האימפריות.

בהקשר הכללי עולה גישה מהפכנית חדשה לשאלת הקולוניות. בעוד שהגישה הקודמת גרסה ששחרור הקולוניות יהיה פועל יוצא ממהפכה במרכזי הקפיטליזם ולכן יש למקד את המאמץ במרכזים, גורסת הגישה החדשה כי שחרור הקולוניות יחליש את הקפיטליזם (הן משום שהוא יצמצם את רווחיו והן משום שהוא יבטל את יכולתו לשחד את הפרולטריון במרכז ע"י שימוש ברווחים הקולוניאליים).

בהקשר המקומי יש לראות את התנועה הציונית לא רק כתוצר של המצב החברתי באירופה וכשבויה בפרספקטיבה האירו-צנטרית, אלא כשותפה מלאה בפרויקט האימפריאלי וחלק ממנו. (זאת אומרת: יש להחליף את הראיה של הציונות כגורם עצמאי אשר משרת לעיתים, באופן אופורטוניסטי, אינטרסים אימפריאליסטיים, בראיה של הציונות כחלק מן המערכת האימפריאליסטית אשר מקדם אינטרסים פרטיקולריים ככל שאלו אינם מתנגשים עם האינטרס האימפריאלי הכולל. ודוק: תנועת שחרור לאומי היא אנטי-אימפריאלית באופייה.) הריאקציה הערבית היא המקור של תהליכי ההדתה של החברה הערבית, תהליכים המכוונים כנגד השפעה של המהפכה והקומוניסטים.

דב חנין: המהפכה – אתגר לימינו. קשה לדבר בימינו על המהפכה מבלי להתייחס לקריסתה. במובן מסוים יש מקום לעשות זאת על מנת לסתור את הטענה המושמעת לעיתים על פיה המהפכה הייתה מועדת לכישלון מלכתחילה. ראשית, למהפכה היו הישגים חשובים רבים בברה"מ (כלכליים, חברתיים, ותרבותיים) ומחוץ לה (ראו הרצאתו של החבר עיסאם). שנית, כפי שנראה, הבנה נכונה של התנועה הסוציאליסטית היא כמחויבת לתת, בכל מצב היסטורי, הצעות קונקרטיות לשיפור המצב אשר עונות על צרכי האנשים, נגזרות מחזונה ומקדמות אותו.

המהפכה היא ראשית לכל אירוע היסטורי משחרר, במובן הרחב והעמוק ביותר של המילה. ההשפעה המשחררת הייתה בעיקר במישור הכלכלי, אך גם במישור החברתי והתרבותי, גם ישירות בתוך ברה"מ וגם בעקיפין בכל רחבי העולם. שורשיה של הקריסה נעוצים בסטייה מן הדרך ב"שנת המפנה הגדול" (1928). האנרגיה שהמהפכה יצרה הייתה גדולה כל כך שהיא הוסיפה לצבור הישגים גם לאחר מכן, ולקחו כמה עשרים עד שהסטייה הובילה לקיפאון (בשנות ה-60 וה-70).

הלקח העיקרי שיש לקחת מן המהפכה (בהובלת לנין) הוא שהקפיטליזם הגיע לסוף דרכו ושהסוציאליזם הינו אקטואלי. הסוציאליזם הוא שלילה של הקפיטליזם: שחרור בני האדם מן המשטר הקפיטליסטי והלוגיקה שלו אשר ממוקדת ברווחי הון ולא בצרכי האדם. כל מהלך של שחרור הוא מהלך סוציאליסטי. מה שחשוב הוא הכיוון המשחרר של המהלך. החברה המשוחררת היא האופק, וכל צעד בכיוון שלה הוא חשוב. החברה הסוציאליסטית היא אלטרנטיבה כוללת, אבל כל צעד חלקי בכיוון שלה תורם לקידומה ועונה על הצרכים הממשיים של בני אדם.

האתגר הסוציאליסטי הוא להציע בכל רגע היסטורי ולכל בעיה ספציפית, פתרון ממשי אשר עונה על צרכי האנשים ונגזר מתוך האופק הסוציאליסטי. פתרון כזה מכיל בהכרח אלמנטים אשר אינם מתיישבים עם ההיגיון הקפיטליסטי (שאינו מסוגל להציע פתרונות ממשיים למצוקה) ולפיכך מחליש את המשטר הקפיטליסטי ומקדם את החברה לקראת הסוציאליזם. יתכן שמדובר בבעיה מאוד מקומית וקטנה והאפקט הכללי וארוך-הטווח הוא מאוד מצומצם, אבל עדיין פתרון נכון מקדם אותנו לכיוון הנכון. (תפיסה זאת עולה בקנה אחד עם רעיון "דרישות מעבר" אשר התקבל בוועידת הקומינטרן בנובמבר 1922).

סיכום: עודד גולדרייך